

Med bebyggelsehistoria som medel

Om relationer mellan kunskapsbildning och uppvärdering av äldre stadsbebyggelse

av Ingrid Martins Holmberg

Beverandefrågor fick ett starkt uppsving under 1970-talet. När konferensen "Ombyggnad och restaurering av äldre byggnader och miljöer" arrangerades vid Umeå universitet 1974, räknade man med ett 40-tal deltagare. Förordet till den efterföljande konferensrapporten vittnar emellertid om väckelsestämning:

Vad man gett sig in på gick nog inte upp förrän den värsta väckelsestämningen lagt sig och de 110 delegaterna [...] började skingras. Ämnets stora vidd, den senaste tidens omvärderingar och alla de pågående och nyligen avslutade statliga utredningarna väckte en berättigad eftertänksamhet. Vilka möjligheter stod till buds [...]?

Detta nyvaknade intresse för byggnadsvårds- och bevarandefrågor omfattade alla slag av byggnader, men särskilt fokus låg på den äldre stadsbebyggelsen. Dessa stadsmiljöer var ofta heterogena och hyste olika byggnadstyper, olika sociala skikt och blandade funktioner och verksamheter, kort sagt: de avvek mycket från modernismens stadsideal och kunde snarast karaktäriseras som "gyttiga". Den äldre stadsbebyggelsen präglades också ofta, men inte alltid, av en långt gången underhållsbrist.

Inom ramen för tidens förhärskande stadsplaneringsideologi och stadspolitik, vilka båda kännetecknades av en långt driven funktionalism och rationalism, betraktades sådana bebyggelseområden ofta som rivningsmogna saneringsobjekt. Vid denna tid var därför den äldre bebyggelsen hotad i många av Sveriges städer, man brukar säga att det var en rivningsvåg som svepte fram i stad efter stad.² Allt fler vände sig mot en sådan förenklad lösning på städernas tillväxtproblem, och under loppet av 1970-talet började

dagspressen ge rum inte bara för presentationer av politiska visioner om moderniserade städer, utan också för en opinion som motsatte sig rivningarna. Opinionsen samlade successivt såväl privatpersoner som företrädare för offentliga organ, och täckte på så vis ett brett spektra av boende, brukare, sammanslutningar samt lokalpolitiker och tjänstemän med avvikande uppfattning, däribland antikvariska intresseorganisationer och myndigheter.³

Även om opinionen mot rivningar skilde sig åt mellan olika platser, var ett gemensamt drag att opinionen omdefinierade den hotade bebyggelsen från 'gammal-och-ful' till 'gammal-och-fin', och att detta skedde genom en kraftfull artikulering av stadsbebyggelsens *historiska dimension*. Detta var nytt. Tidigare hade den äldre stadsbebyggelsen varit obemärkt och anonym.

I denna artikel kommer skiftet i synen på den äldre stadsbebyggelsen sättas i relation till framväxten av det *kunskapsunderlag*, i vilket 1970-talets bevarandeintresse kunde hämta stöd. Inom en rad universitets- och högskoleinstitutioner hade industrialismens folkliga stadsbebyggelse sedan ett par decennier varit föremål för forskning, kurser och studentprojekt. Denna kunskap kunde sedan på olika sätt aktualiseras i försöken att få den äldre stadsbebyggelsen uppvärderad och bevarad. Genom att bebyggelsen undersöktes ur ett historiskt perspektiv, kunde den förklaras och förstås, vilket i sin tur förde med sig att dess betydelse ökade. Den bebyggelsehistoriska kunskapen kom till konkret användning.

I det följande presenteras sådan bebyggelsehistorisk forskning som direkt eller indirekt

FIGUR 1. Kunskapsbildning inom universitets- och högskoleinstitutioner om äldre stadsbebyggelsen kom till användning i opinionen mot pågående rivningar under 1970-talet. På bilden arkitekt Einar Hansson, doktorand på Chalmers tekniska högskola, hagabo och tillika aktiv i Hagagruppen som under tiotalet år verkade mot stadens planer på att totalsanera stadsdelen Haga med anor från 1600-talet och bebyggelse framförallt från 1800-talet. Foto Lars Mongs.

aktualiserades i 1970-talets omsvängning från sanering till bevarande. Utgångspunkten är mitt avhandlingsprojekt *På stadens yta. Om historiseringen av Haga* (2006), som behandlade omvärderingen av stadsdelen Haga i Göteborg. Framställningen prioriterar därmed de kunskapsmiljöer och den forskning som aktualiserades i den lokala kontexten, men behandlar också den nationella arenan.

Den akademiska kunskapsbildningens potential att få genomslag bygger bland annat på de olika lärosätenas kontaktnät, genom vilka konferensföredrag och publicerade texter kan få ett inflytande som överskrider sitt lokala och tidsmässiga sammanhang. Genom dessa kontaktnät kunde en bred saneringskritisk hållning upprättas relativt snabbt. En viktig faktor under 1970-talet är en kraftigt växande och bredare rekryterad akademikerkår. På studieorterna kom det stora antalet nya studenter, lärare och forskare att leda till att akademiker i högre utsträckning flyttade in i de billiga lägenheterna i den äldre stadsbebyggelsen.⁴

Artikelns perspektiv är inspirerat av Foucault vilket innebär att kunskapsbildning förstås som en process som formar ett objekt, och som samtidigt innebär en *möjlighet* och en *begränsning* för förståelse, definiering, tolkning, värdering och handling. Den bebyggelsehistoriska kunskapsbildningen kan därmed ses som något som å ena sidan öppnar för nya perspektiv, värderingar och handlingar, men som å andra sidan bidrar till att sätta ramar för och fixera kunskapsobjektet.⁵

I denna artikel visas hur det nya kunskaps-

objektet 'arbetarbostad i trähus' formerades ur kunskapsbildningen kring 'industrialismens folkliga stadsbebyggelse'. Framställningen utgår från de övergripande frågorna: Mot vilket slag av bebyggelse riktades intresset, på vilka grunder, med vilka metoder, av vem och inom vilka sammanhang? Vilka geografiskt och tidsmässigt avgränsade områden kom att belysas? Vilka var ämnestraktionerna, och vilka var förskjutningarna? I den första delen av artikeln visas hur kunskapsbildningen kring 'industrialismens folkliga stadsbebyggelse' framträder inom internationell urbanteori, men också hur den framträder i Sverige inom disciplinerna konsthistoria, etnologi och arkitektur. I den senare delen visas hur 'arbetarbostad i trähus' blir ett nytt centralt kunskapsobjekt. Dessutom diskuteras vilka conse-

kvenser detta får för bevarandet av bebyggelsen i stadsdelen Haga i Göteborg.

Urbanteoretiska ”klassiker” om den befintliga stadsbebyggelsens kvaliteter

Sjuttioalets bevarandeintresse kan sättas i relation till 1900-talets mer eller mindre kontinuerliga internationella s.k. urbanistiska stadsplaneringstradition. Inom denna betraktas bebyggelsens heterogenitet, komplexitet och formvariation som en grundläggande positiv egenskap som främjar bland annat igenkännande och trygghet. Den svenska kritiken mot den rådande rationalistiska stadsplaneringen som gav genomplanerade, enhetliga och funktionsseparerade miljöer, stödde sig således mot en etablerad internationell tradition.

Tre ofta nämnda klassiker är Lewis Mumfords *The Culture of Cities* (1938), Kevin Lynchs *The Image of the City* (1960) och Gordon Cullens

Townscape (1961). Särskilt genomslag i Sverige fick Christopher Alexander och Jane Jacobs, vars ståndpunkter på olika sätt radikaliserade perspektivet. Jacobs kom med *The Death and Life of Great American Cities* (1961) att utöva stort inflytande över stadsplaneringsdiskursen, eftersom hon visade hur ett rikt urbant vardagsliv var beroende av dels kvartersstaden och gatan som rumslig form, dels förekomsten av bebyggelse av olika ålder och typ.⁶ Med dessa utgångspunkter kunde den urbana funktionsblandningen utnämnas till stadens främsta kvalitet och möjlighet – en egenskap som den modernistiska stadsförnyelsen under decennier hade haft som måltavla och främsta grund för sanering. Christopher Alexander betonade istället staden som organism. Hans artikel ”A city is not a tree” publicerades 1967 i *Arkitekttidningen*, och här understryks oförenligheten mellan den levande organiska staden med sina komplexa, överlappande strukturer, och ett stadsplaneringssystem som var organiserat i hierarkier av rationalistiskt

snitt. I sin förlängning var Alexanders ståndpunkt ett slags anti-planeringshållning som utgjorde kraftig kritik mot den förhärskande modernistiska övertron på styrning och planering.

De här nämnda exemplen utgör alla resursperspektiv på den befintliga staden med sin blandning av gammalt och nytt. Detta öppnade för en kvalitetsdiskussion under senare delen av 1960-talet med avseende på de svenska "saneringsmogna" bebyggelsestrukturer, vilka kunde framstå som kvalitativt överlägsna moderna stadsmiljöer, utan gestaltningsmässiga förutsättningen för social täthet.

Under tidigt 1970-tal kom dessa ståndpunkter till uttryck genom mer offentliga manifestationer, såsom utställningen och boken *Staden i retur* (1970) där Bengt O.H. Johansson, Fredrik von Platen och Sören Thurell ville upprätta ett slags ny stadsbyggnadsnorm som skulle avse "beboelighet av den befintliga bebyggelsemassan". Härmed ifrågasattes uppdelningen av bebyggelsemassan mellan å ena sidan "bebyggelse med

kulturhistoriska värden", de s.k. pärlorna, och å andra sidan "bebyggelse med andra värden", dvs. det som kunde inringas av bostadsnormer såsom "Lägsta godtagbara standard". Man påtalade också att saneringsplaneringen triggade sorteringsmekanismer med konsekvenser för både bebyggelsemassan och befolkningen.

Det fanns också mer radikala anti-kapitalistiska perspektiv. Den franske filosofen och sociologen Henri Lefebvre presenterades i en svensk kontext genom *Ord & Bilds* temanummer "Staden" 1974. Huvudredaktör var Bo Bergman vid Institutionen för arkitekturens teori och historia vid Chalmers tekniska högskola, och flera artiklar hämtade exempel från Göteborg. Lefebvres analys av ojämlika former för stadsrummets produktion och reproduktion inspirerade till artikelbidrag som kritiserade nybyggda funktionsseparerade förorter, exempelvis Rosengård i Malmö, och ställde dem i kontrast till den äldre stadens rumsliga komplexitet, exempelvis Lunds stadskärna: "De långsamt framvuxna stadskärnorna

FIGUR 2-3. En källa för den växande saneringskritiken var 1960-talets urbanteori som kontrasterade nybyggda funktionsseparerade förorter med den äldre stadens rumsliga komplexitet. Flygbilden till vänster visar miljöprogramområdet Rosengård i Malmö. Nedan Lunds medeltida stadskärna med bebyggelse från olika epoker och oregelbunden medeltida stadsplan. Foton Lars Mongs.

[som] visar en gyttrig och till synes slumpartad planbild [...] ger för människan som rör sig till fots eller till cykel en ständigt varierad och innehållsrik stadsmiljö”.⁷ Stadens ålder blir här inte ett problem utan en realitet – och ett motideal.

Om den urbanistiska stadsplaneringstraditionen var särskilt framträdande inom arkitekturhögskolorna, fanns det även inom flera enskilda humanistiska discipliner en rad incitament för att industrialismens folkliga stadsbebyggelse skulle få aktualitet som forskningsområde.

Från konsthistoria och arkitektur, till konstvetenskap och bebyggelse

Fram till det sena 1960-talet hade de konsthistoriska institutionerna stått för den huvudsakliga kunskapsförsörjningen inom antikvariskt inriktad byggnadsverksamhet. Med avseende på det arkitekturhistoriska området, var konsthistoriker under det tidiga 1900-talet framförallt involverade i Nordiska Museets inventeringar av högre ståndskultur som herrgårdar och prästgårdar, men i detta skede fanns inom disciplinen också ett intresse för folklig landsbygdsbebyggelse, även om det var folklivsforskningen som dominerade detta fält.⁸

I slutet av 1960-talet vidgades det disciplinära intressefältet, antalet studenter fyrdubblades, och ämnet bytte namn från ”Konsthistoria med konstteori” till ”Konstvetenskap”. Namnbytet hade sin bakgrund i 1950- och 60-talets allt större intresse för social och visuell kommunikation: med utgångspunkt i Rudolf Arnheims och Roland Barthes konstteorier kunde vilket objekt som helst analyseras, oavsett dess historiska vikt. Inom forskningen etablerades nu *bebyggelse* som ett nytt forskningsfält. Till skillnad från *arkitektur* i den klassiska bemärkelsen, studerades bebyggelsen som totalitet utifrån olika komplementära perspektiv.⁹ Studiet av högre ståndskultur och byggnaders arkitektur minskade till förmån för studier av boende och exempelvis hyreshus, arbetarbostäder, industrier.¹⁰ I samband med namnbytet inrättades i Stockholm, Göteborg, Uppsala, Lund och Umeå den nya baskursen AB2 med en alternativ kursplan som

tog utgångspunkt i de nya perspektiven på bebyggelse.

Detta betraktelsesätt – att se bebyggelsen som en helhet som kan studeras från olika komplementära disciplinära perspektiv – hade en del av sina viktigaste rötter i det tvärvetenskapliga humanistiska pionjärprojektet *Svensk stad* (1950–1953). Arbetet leddes av professor Gregor Paulsson på Institutionen för konsthistoria i Uppsala, men inbegrep en större krets av forskare, bland andra etnologen och sociologen Börje Hansson som starkt kom att påverka arbetet. Detta var första gången som sökarljuset riktades mot 1800-talets bebyggelsemiljöer, vilket markerades av bokens undertitel *Liv och stil i svenska städer under 1800-talet*. Ursprungligen var boken planerad som jubileumsskrift för Svenska slöjdföreningens 100-årsjubileum 1945. Men arbetet fördröjdes och boken rönt inte särskilt mycket uppmärksamhet då den kom ut. Först i efterhand kom den att betraktas som en av de mest inflytelserika insatserna inom 1950-talets konsthistoriska och bebyggelsehistoriska forskning. Under det sena 1960-talet ökade efterfrågan och 1972 utgavs boken i nytryck.¹¹ Det som framförallt senare gav projektet en särställning är dess integrerande grepp. Det är därför intressant att något fördjupa presentationen av projektet.

I undersökningarna kombinerades ekonomiska, sociala, estetiska, rumsliga och funktionella analyser, vilka sedan sammansmältes till en idealtypisk presentation av svensk stadsutveckling.¹² Metodiken i Paulssons stadsstudier påverkade flera arkitekturhistoriska forskningsarbeten, till exempel studier av stadsbildens förändringar och 1800- och 1900-talets institutionsbyggnader.¹³ Ett tidigt och viktigt exempel är Birgit Gejvall-Segers avhandling 1954 i konsthistoria *1800-talets Stockholmsbostad. En studie över den borgerliga bostadens planlösning i hyreshusen*. Ett senare arbete i samma tradition är Rut Liedgrens publikation för Nordiska museet och Svenska riksborgen *Så bodde vi. Arbetarbostaden som typ- och tidsföreteelse* som 1961 för första gången gav arbetarnas bostäder en utförlig behandling. *Svensk Stad* användes också som kurslitteratur på den ovan nämnda grundkursen i konstvetenskap AB2, där den passade väl in i intresseför-

skjutningen mot "bebyggelsen snarare än arkitekturen".¹⁴

Projektet Svensk Stad har betraktats som ett första genombrott för ett integrerat angreppssätt på staden som fenomen.¹⁵ Den har också tillskrivits ett stort inflytande över saneringskritiken och uppvärderingen av industrialismens folkliga stadsbebyggelse. Vad gäller kunskapsbildningen kring denna bidrog man framförallt till att 1800-talets stadsmiljö blev systematiskt utforskad och teoretiserad, men projektet inspirerade också till ett flertal andra forskningsprojekt och olika opinionsyttringar. Som exempel kan nämnas att Paulssons adept Anders Åman skrev den sannolikt första publicerade kritiken mot Göteborgs omfattande och drastiska saneringsprogram. Det skedde i en "understreckare" i *Svenska Dagbladet* år 1963 som kritiserade totalsaneringen av stadsdelen Stigberget.¹⁶

Under ett par år i slutet av 1960-talet gav Konstvetenskapliga institutionen i Göteborg kursen "Ombyggnad och restaurering" i samverkan med arkitektursektionen på Chalmers tekniska högskola. Kursen hade en direkt tillämpande inriktning på bevarandefrågan, och lockade många engagerade studenter från olika ämnen. Kursen blev en plattform för relationer mellan tidigare avskilda akademiska sammanhang, utifrån vilka kunskapsmiljöer för bebyggelsehistoria i Göteborg kunde utvecklas. En av kursledarna, konstvetaren Jan Rosvall, drev etableringen av den professionsinriktade bebyggelseantikvariska utbildningen under egen institution vid Göteborgs universitet, medan den andre kursledaren, arkitekten Boris Schönbeck, verkade för utveckling och integrering av bevarandefrågan som en central del inom arkitektutbildningen och forskningen vid Chalmers arkitektursektion.

Från folklivsforskning och för-industriella kulturvariationer till etnologi och socialt skiktade industrisamhällen

Ämnesfokus inom folklivsforskningen rörde sig under 1960- och 1970-talen från det förindustriella samhället och regionalt baserade kulturvariatio-

ner (såsom Sigurd Erikssons arbeten), i riktning mot antropologiska studier av industrisamhällets socialt skiktade urbana landskap. Ibland anges Gösta Arvastsons avhandling 1977 *Skånska prästgårdar. En etnologisk studie av byggnadsskickets förändring 1680–1824* som en av de sista etnologiska studierna av det äldre slaget. Etnologisk bebyggelseforskning tog därefter en mer "rumslig" riktning. Belysande är Arvastsons resonemang några år senare i *Kulturell kommunikation* 1979 där han utifrån Anne-Louise Gjesdal-Christensens artikel "Bostad och kommunikation" efterfrågar en rumslig etnologi, vilket syftade på frågan om bebyggelsens kulturella ställning som produkt av eller inom en kultur.¹⁷

Vid Göteborgs universitet hade etnologin redan från ämnets etablering 1969, genom forskningsinriktningen mot arbetarkultur och samtida urbana samhällen, en tydlig orientering mot industrisamhället.¹⁸ Etnologiska institutionen vid Göteborgs universitet blev därmed mer än andra etnologiska institutioner i landet inriktad mot klassanalys och blev också mer empiriskt orienterad.¹⁹ Professor Sven B. Ek, innehavare av den första professuren 1980–1996, hade den svenska arbetarkulturen som sin huvudsakliga forskningsinriktning. Genom göteborgsetnologin tillkom därmed ett nytt akademiskt sammanhang inom vilket industrialismens folkliga stadsbebyggelse hade potentialen att utgöra ett centralt forskningstema, och ges en klassbaserad förståelse. Klassanalysen kombinerades ofta med livsformsbegreppet. Detta hade fått en framträdande roll inom antropologin och sociologin, de två discipliner som starkast influerade etnologin.²⁰

Inom göteborgsetnologin initierades ett flertal undersökningar av äldre stadsdelar i samband med att dessa hotades av den pågående stadssaneringen. Här är det särskilt intressant att nämna Gudrun Lönnroths uppsats "Bebyggelse, invånare och liv i Haga år 1875. Ett försök till rekonstruktion" (1970). Vid tiden för uppsatsskrivandet arbetade Lönnroth redan med frågan om det saneringsdömda Hagas framtid genom sin tjänst vid Göteborgs historiska museum, insatser som fick en avgörande betydelse. Det är intressant att dröja något vid Lönnroths uppsats om Haga för att visa hur etnologiinstitutionens

FIGUR 4. I *Ord & Bild* 1974:331 skriver Bo Bergman och Otto Mannheimer: "De långsamt framvuxna stads-kärnorna visar en gyttrig och till synes slumpartad planbild [och] ger för människan som rör sig till fots eller till cykel en ständigt varierad och innehållsrik stadsmiljö". Saneringshotade stadsområden kunde ur detta perspektiv framstå som kvalitativt överlägsna moderna bostadsområden. Fotot visar Haga Nygata. Foto Lars Mongs.

forskningsinriktning mot arbetarforskning fick genomslag i tolkningen av äldre stadsdelar och deras förflutna.

I uppsatsen lades grunden för den senare dominerande tolkningen av Haga som en arbetarstadsdel. Lönnroth skriver:

"Orsaken till att just Haga undersöks är att *det är Göteborgs äldsta bevarade arbetarstadsdel* [...]. Året 1875 har valts för ett fördjupat studium därför att Haga till dess var *stadens främsta inflyttningsområde för arbetare*, för att de traditionella tvåvåningshusen av trä fr.o.m. 1875 började ersättas av s.k. landshövdingehus [...]."²¹

Själva uppsatsens resultat belägger istället att Haga historiskt haft en stark sociogeografisk skiktning och blandning. Beträffande år 1875 beskriver uppsatsen Hagas sociala och bebyggelsemässiga karaktär som "rikt differentierad beträffande bebyggelse, befolkning och funktioner".²² Trots detta resultat ändras inte Lönn-

roths etikettering och definiering av Haga som "arbetarstadsdel".

Ett annat arbete som fick stort inflytande är Nanne Engelbrektssons skrift *Landala* (1982), baserad på en uppsats i etnologi vid Göteborgs universitet. Studien, som utgår från livsformsbegreppet och beskriver historiska och samtida livsmönster i stadsdelens landshövdingehus, argumenterar för hur viktigt det är att tillvarata den befintliga bebyggelsens kvaliteter istället för att utplåna dem genom sanering.²³ I båda dessa arbeten blir stadsdelarnas historiska dimension ett argument för dess samtida värde.

Som ovan har nämnts, etablerades en Bebyggelseantikvarisk avdelning vid Etnologiska institutionen vid Göteborgs universitet 1979. Dit rekryterades ett kollegium av etnologer med bebyggelseinriktning, bland andra Nanne Engelbrektsson, men också konstvetare med intresse

för arkitekturhistoria och byggnadsvård, såsom Jan Rosvall. Med denna bebyggelseantikvariska avdelning förstärktes till att börja med de etnologiskt inriktade bebyggelsestudierna. Den bebyggelseantikvariska avdelningen blev emellertid redan ett par år senare en egen och ny institution, Institutionen för kulturvård med nationellt utbildningsansvar för bebyggelseantikvarier, och därigenom minskade i praktiken bebyggelsestudierna inom göteborgsetnologin.

Konsthögskolans arkitekturskola och ”förändringsprocesserna som helhet”

Den mångåriga verksamheten vid Konsthögskolans arkitekturskola i Stockholm hade en dominerande ställning inom svensk restaureringsutbildning. Namnkunniga professorer var Sigurd Curman (i tjänst ca 1905–19), Martin Olsson (i tjänst 1919–46), Erik Lundberg (i tjänst 1946–61) och Göran Lindahl (i tjänst 1961–91). På konsthögskolan förblev arkitekturhistoria ett centralt undervisningsämne även under de decennier som dominerades av ett dogmatiskt funktionalistiskt massbyggande. Arkitekturens historia sågs som en möjlighet till inblick i olika tiders arkitektoniska lösningar på gestaltningssuppgifterna.²⁴ Under Göran Lindahl vidgades fältet mot hela miljöer: ”Forskning och undervisning kan inte längre nöja sig med att välja ut ett antal intressanta objekt. Frågan gäller över huvud inte några bestämda byggnader eller någon viss typ av miljö; den gäller förändringsprocessen som helhet.”²⁵

Av särskilt intresse är hur Göran Lindahl tidigt och ihärdigt framförde en mycket explicit kritik av saneringstänkandet inom stadsförnyelseplaneringen. Redan i *Liberal Debatt* 1953 diskuterade han Stockholms cityplaner; i samma tidskrift tog han 1957 upp frågan om värdet av att bevara Karlstads väl bibehållna stadskärna med 1800-talsbebyggelse.²⁶

Mot slutet av 1960-talet utvecklade Göran Lindahl tillsammans med John Sjöström ett kritiskt perspektiv på stadsplanering som tillämpades inom olika temastudier. Fokus var de problem som uppkommit genom stadstillväxt, stadsförnyelseplanering och stadssanering under

1950-, 60- och 70-talen.²⁷ Här togs behandlingen av befintliga miljöer i översiktliga fysiska planer mellan 1947 och 1970 upp till granskning, men det utvecklades också alternativa s.k. *användningsplaner*. I användningsplanerna utgick lösningarna alltid från befintliga fysiska strukturer och förhållanden.²⁸

Andra studier riktades mot de faktorer som hade influerat, styrt eller påverkat etableringen av en planeringsideologi baserad på sanering. En central måltavla för kritiken blev *Bostadsociala utredningen*, särskilt dess slutbetänkande från 1947. Utredningen hade inte lett till några konkreta beslut, men utgjorde en grund för saneringstänkandet så som det senare realiserades genom urskillningslös rivning och modernisering. Kritiken framfördes av Lindahl i hans översikt över saneringsfrågan 1968,²⁹ och följdes sedan upp av Gärd Folkesdotter i *Stadskärnans behandling under 20 år* (1974).

Ett led i Konsthögskolans studier av äldre stadskärnor och nutida planeringsprocesser var det samnordiska forskningsprojektet *Den nordiska trästaden*, formellt initierat av International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) och Nordens riksantikvarier 1971, men i praktiken lett av Göran Lindahl vid Konsthögskolan. Projektet hade som syfte att främja en uppvärdering av den äldre träbebyggelsen. Dess resultat publicerades rapportserie om 24 delar, i vilken ingick *Landshövdingehus och trähus i Göteborg* av Gudrun Lönnroth och Ursula Larsson, arkitekt och doktorand vid Chalmers arkitekturektion. Denna rapportdel fick avgörande betydelse för göteborgsdebatten om de s.k. landshövdingehusens bevarande. Projektet Den nordiska trästaden fick stort nationellt genomslag, exempelvis ägnade facktidsskriften *Arkitektur* 1973 ett helt nummer åt att låta arkitekter och forskare vid Chalmers granska olika delar av projektet.³⁰

För Göran Lindahl var den bebyggelsehistoriska kunskapen inte en sidoordnad fråga, utan snarast den grund som bevarandeinsatser behövde förhålla sig till. Därför blev han en av de mest drivande i frågan om ett samlande akademiskt bebyggelsehistoriskt forum i form av en ny vetenskaplig tidskrift. Detta ledde 1981 till att det första numret av *Bebyggelsehistorisk Tidskrift*

publicerades.

Inom Konsthögskolans perspektiv och under Lindahls ledning, sammanfördes således en rad centrala frågor: kännedomen om den äldre bebyggelsens kvaliteter, den kritiska analysen av samhälleliga planeringsstrukturer och politik, engagemanget för den äldre stadsbebyggelsens fortbestånd, samt den bebyggelsehistoriska kunskapen.

Chalmers arkitektursektion och Göteborgs stads sanerings- program

I bidraget "Utan historia är vi ingenting" (1982) i festskriften till Elias Cornell, professor i arkitekturhistoria vid Chalmers tekniska högskola,

formulerar arkitekten och forskaren Birgitta Andersson (senare Holmdahl) hur engagemanget mot stadssaneringen och rivningarna hade hämtat sin näring ur ny arkitekturhistorisk kunskap:

Ända sedan 1968 har [...] Avdelningen för arkitekturhistoria arbetat med att protestera mot rivningarna och visa förslag till en alternativ förnyelse, som utgår från den bebyggelse och det liv som finns. [...] Det är som om kriget gått fram över vår stad. Marknadskrafterna och planerarna, som fostrats i funktionalismens ideologi, har samverkat. Om man inte kan se och förstå hur utvecklingen lett till det samhälle vi har nu – hur kommer vi då vidare? Därför är analyser och översikter helt nödvändiga. [...] Hos varje företeelse måste vi spåra de historiska rötterna. Varje företeelse måste vi se ur ett utvecklingsperspektiv och ett klassperspektiv. Då kan vi ta tillvara det som är bra och förkasta det som är dåligt – eller kritiskt omforma och utveckla det efter nya förutsättningar.³¹

Programmet hade stora likheter med bland an-

FIGUR 5. Kunskapsbildningen medförde en omdefiniering av den hotade stadsbebyggelsen från 'gammal-och-ful' till 'gammal-och-fin'. Genom anläggandet av ett historiskt perspektiv på denna tidigare obemärkta bebyggelse, kunde dess samtida betydelse öka. Fotot visar slitna s.k. landshövdingehus och tvåvånings bostadshus i trä på Landsväggsgatan i Haga. Kring just dessa byggnadstyper och denna stadsdel publicerades en lång rad forskningsrapporter, böcker, debattinlägg och reportage. Foto Lars Mongs.

nat det som konsthögskolan hade arbetat med under Göran Lindahl, och festskriftstexten summerade därmed en ståndpunkt med bred förankring i vissa akademiska sammanhang. Verksamheten vid arkitektursektionen vid Chalmers tekniska högskola riktade emellertid sitt intresse framförallt mot västsvenska förhållanden, i synnerhet Göteborg, och kom där att få stor inverkan på stadsplaneringsdiskussionen.

Många konferenser kring stadsomvandlingens konsekvenser anordnades, vilka senare har tillmätts stor betydelse för mobiliseringen av opinionen mot kommunens saneringsprogram. Ofta nämns konferensen "Bevarande – sanering" (1968).³² Om denna skriver Boris Schönbeck följande:

År 1968 [...] arrangerade några unga entusiastiska arkitekter och forskaraspiranter [...] den konferens om stadsförnyelse och restaurering, som blev startskottet till debatten om saneringen på 1960-, 1970- och 1980-talen i Göteborg. Anledningen var det aviserade beslutet att riva Landala.³³

En annan konferens på Chalmers var "Stadsomvandling och kulturutveckling" (1973), där "många talare från departement och nämnder i Stockholm och Göteborg" deltog, och särskilt frågan om stadsdelen Hagas bevarande gick "som en röd tråd" genom hela konferensprogrammet.³⁴ Konferensen leddes av Lars Ågren, professor i arkitektur från 1971, tidigare chefsarkitekt på GAKO och en av de tongivande arkitekterna i allmännyttans bostadsbyggande i Göteborg, däribland några av de byggnader som uppfördes i Landala efter den mycket kritiserade rivningen av stadsdelens landshövdingehus.

Ågrens radikala omsvängning i saneringsfrågan kom sig av framförallt två saker. Dels hans möte med Chalmersarkitekterna och deras stora engagemang för den befintliga bebyggelsen. Dels hans uppdrag för (s) i Museinämnden (1968–1989), vilket gjorde honom alltmer kritisk mot saneringsprogrammet och det egna partiets syn på den äldre bebyggelsen och stadsdelarna. Ågren var både stridbar och initiativrik. Han kom att initiera och leda Svenska föreningen för byggnadsvård, han satt i Riksantikvarieämbetets styrelse åren 1975–1985. Under åren 1965–1975 skrev han cirka 200 artiklar om stadsbyggnadsfrågor i

bl.a. *Göteborgs-Posten*.³⁵ Hans ståndpunkt var att "kulturhistorien på stadsbyggnadsområdet gäller allt vårt byggande, även vardagskulturen. Det är de hela miljöerna och inte de enskilda objekten som är värdefulla".³⁶

Ofta nämns Elias Cornell, professor i arkitekturhistoria åren 1965–1982, som en av de viktigaste personerna på Chalmers arkitektursektion.³⁷ Cornell hade varit elev till Gregor Paulsson, och utvecklade på Chalmers de arkitekturhistoriska studierna "från stilhistorisk bildning till ett verkamt instrument för förståelse av nutidsproblemen".³⁸ Han var öppet kritisk mot de hänsynslösa rivningarna i Sveriges städer och hur de ledde till folkomflyttningar, men han kritiserade också den funktionsuppdelningsidé som genomsyrade den samtida stadsplaneringen då den resulterade i utarmning och splittring av befintliga miljöer. Utifrån dessa ståndpunkter och med en betoning på arkitektens ansvar, skapade Cornell en livskraftig humanistisk arkitekturforskning, där åtskillnaden mellan det förflutna och samtiden var nedtonad.³⁹

Successivt kom stadsdelen Haga att få en särskild ställning inom den verksamhet som bedrevs på Chalmers arkitektursektion. Ett tidigt exempel är Britt Garpenfeldt och Helena Jacobssons examensarbete "Upprustning av Haga. Ett saneringsalternativ" (1971) som är det första större arbete där Hagas sanering ifrågasätts och alternativa planförslag presenteras. Också Cornell hade tidigt ägnat uppmärksamhet åt Haga. Redan ett par år innan han tillträdde sin tjänst på Chalmers beskrev han Haga som en "tyvärr förslummad [...] stadsdel, illa behandlad med byggnadsförbudens smyggift".⁴⁰ Han vände sig också mot det generalistiska sätt på vilket landshövdingehusen avfärdades som saneringsmogna. I artikeln framskymtar en uppskattning av åtminstone vissa av landshövdingehusen: Cornell menar att de äldre landshövdingehusen "dug[a] mycket väl att bygga om till fullgoda moderna bostäder".⁴¹ Ett annat exempel på Hagaintresset är projektet *Tre kvarter i Haga* (1975) som presenterade ett alternativförslag till kommunens Hagaprogram från 1974 utifrån tekniska, sociala, kulturhistoriska och arkitektoniska studier. Vidare utredde Lennart Assmundsons examensar-

bete *Haga som helhet, planering för en bevarad stadsdel* (1977) alternativa planeringslösningar för Haga med befintliga fysiska och sociala strukturer som utgångspunkt för Hagas utveckling. Också Lars Ågren arbetade med ett projekt i Haga (1979), nämligen kvarteret Furiren.

Inom flera av arkitektursektionens projekt låg frågeställningarnas tyngdpunkt i en social dimension av byggnadsvården. Till denna kategori hör Eva Hurtigs *En vill bo där en é känd. Varsam ombyggnad efter gamla människors* (1981), Birgitta Holmdahls (tidigare Andersson) *Att förnya på Lindholmens villkor. Ett experiment med självbyggeri vid ombyggnad* (1988) samt Solveig Schulz *Med hänsyn till bostädernas värden. Ett arkitekturideal utvecklas och prövas vid ombyggnad – Göteborg 1968–1984* (1989).

En viktig händelse vid Chalmers arkitektursektion var att Lars Ågrens engagemang för bevarande av den äldre stadsbebyggelsen ledde till etableringen av Centrum för byggnadskultur 1975, samma år som det nationella byggnadsvårdsåret. En av de allra första sammankomsterna hade Haga som särskilt tema. På detta möte behandlades samtidigt frågan om hur man skulle kunna få genomslag i media, vilket antyder den aktivistiska profil som verksamheten antog. Att Centrum för byggnadskultur i samtiden ansågs som en stark maktfaktor belyses av att centumbildningen vid en stadspolitisk debatt blev JO-anmälad för "partisk behandling av en stadspolitisk fråga" med hjälp av statliga medel. Man hade nämligen i en kallelse bilagt Lennart Assmundsons examensarbete om Haga. JO-anmälan avslogs med motiveringen att en sammanslutning av detta slag (med begränsade medel) inte kan åläggas annat än att spegla en aspekt åt gången.⁴²

Kunskapsbildningens karaktär och betydelse

Bebyggelsehistorisk kunskapsbildning kring 'industrialismens folkliga stadsbebyggelse' kunde genom sin akademiska hemvist kunde få ett stort genomslag. Universiteten stod för kontinuitet, och var samtidigt i detta skede en expanderande miljö med en kraftigt växande student- och akademikerkår. Genomgången av aktiviteter, såsom

forskning, studier, utbildning, visar att det fanns uppenbara likheter mellan de olika disciplinernas och lärosätenas perspektiv, men framförallt också hur dessa aktiviteter, trots att de inte var samordnade, sammantaget hade potential att stärka uppvärderingen av den äldre stadsbebyggelsen.

Analysen av kunskapsbildningen ger vid handen att det fanns flera olika och delvis disparata incitament för uppvärdering av 'industrialismens folkliga stadsbebyggelse'. För det första visas hur en s.k. urbanistisk traditionen inom internationell stadsplaneringsteori hyste stadsideal som omfattade den heterogena befintliga staden. För det andra visas att förskjutningen från ett arkitektur- till ett bebyggelsebegrepp kunde medföra att problemställningarna formades på en större geografisk skala samt hur detta ledde till forskning om stadsmiljöer som helheter.⁴³ För det tredje visas att livsformsbegreppet medgav en ökad uppmärksamhet på relationen mellan materiella och sociala dimensioner. För det fjärde visas att den akademiska kunskapsbildningen i allt högre utsträckning kom att riktas mot dagsaktuella frågor, och att många akademiker gav sig in i den stadspolitiska debatten. Detta gav den bebyggelsehistoriska kunskapsbildningen en nyckelroll i om- och uppvärdering av 'industrialismens folkliga stadsbebyggelse'. Den utgjorde ett slags resursbank av perspektiv, metoder, fakta och föreställningar, som i olika lokala sammanhang kunde främja synliggöranden av ditintills ignorerad och föraktad bebyggelse. Den bebyggelsehistoriska kunskapen gav nya argument och kunde underminera den saneringsinriktade stadspolitiken på dess egen spelplan.

'Industrialismens folkliga stadsbebyggelse' blir 'arbetarbostad i trähus'

Avslutningsvis ska jag diskutera hur den bebyggelsehistoriska kunskapsbildningen snävades in mot en mer begränsad förståelse när den spelades ut i lokala sammanhang. Diskussionen bygger på iakttagelser kring den segdragna bevaradekampen kring stadsdelen Haga i Göteborg, Sveriges genom tiderna mest omdebatterade och omfat-

tande bevarandeprojekt.⁴⁴ Vi har redan sett att stadsdelen Haga var föremål för en rad studier, och att stadsdelen i ett av de refererade arbetena inmutades som "arbetarstadsdel", dvs. som mer eller mindre socialt och fysiskt homogen, trots att källmaterialet visade på en socialt och fysiskt heterogen karaktär. Denna inmutning och begränsning av förståelsen blev både accepterad och framgångsrik inom bevarandearbetet. Det är därför angeläget att fördjupa förståelsen kring vad för slags kunskapsincitament som begränsade 'industrialismens folkliga stadsbebyggelse' till 'arbetarbostad i trähus'. Det handlar om tre bebyggelseaspekter som över disciplingränserna tillmättes särskild betydelse: bebyggelsens *bostadsfunktion*, bebyggelse *ägnad åt arbetarklassen*, samt bebyggelse i konstruktionsmaterialet *trä*.

Första gången som intresset för bostadsfunktion och arbetarklass förenas i akademiska arbeten, är i Rut Liedgrens avhandling om arbetarbostaden 1961. Avhandlingens källmaterial valdes med Stockholm och Göteborg som de två fasta polerna, eftersom dessa sades erbjuda de väsentliga dragen i utvecklingen av arbetarbostaden. Härmed kläddes Göteborgs bebyggelse i klassterminologi, samtidigt som också stadens bostadsförhållanden för mindre bemedlade blev belysta.

Liedgrens forskningsarbete kom att utgöra basen för fortsatta studier om arbetarbostaden. Detta skedde inte minst inom göteborgsetnologin som utifrån sin inriktning mot arbetarforskning, förlade många studier till de för staden Göteborg unika landshövdingehusområdena.⁴⁵ Många av landshövdingehusområdena var vid denna tidpunkt hotade av totalsanering, och bland dessa kom särskilt Haga, Landala, Majorna, Masthugget och Annedal att hamna i särskilt fokus. Att Haga var den bebyggelsemässigt minst homogena av dessa områden med avseende på byggnadstypen av landshövdingehus, var här av underordnad betydelse.

Även på Chalmers arkitekturskola förekom studier som förstärkte kunskapsobjektet 'arbetarbostad i trähus'. Arkitekt Ursula Larsson disputerade 1973 på en avhandling om landshövdingehusens ursprung och framväxt. I Larssons arbete definierades landshövdingehusen framför-

rallt i klasstermer,⁴⁶ vilket lyftes fram redan i titeln *Landshövdingehusen i Göteborg. En studie i klassbosättning*. Larssons handledare Elias Cornell hade själv ofta betonat att Göteborg var en särskilt klassegregerad stad.⁴⁷ Ett annat exempel är Birgitta Anderssons avhandling *Idealbostad eller nödbostad? Det moderna flerfamiljshusets arkitekturutveckling, studerad i Göteborg* från 1975, där flerfamiljshusbebyggelsens organisation och utförande knyts till bostadsbyggande ur ett uttalat klassperspektiv. Genom dessa och andra arbeten sammankopplades alltså stadens äldre bebyggelse, särskilt landshövdingehusen, med en klassbaserad berättelse. På nästa nivå följde sedan en artikulering av vissa mer specifika estetiska och materialmässiga uttryck: här blev konstruktionsmaterialet trä särskilt framträdande.

Ett av de tidiga akademiska arbetena om Sveriges träbebyggelse är Sten Rentzhogs avhandling 1967 i konsthistoria med konstteori *Stad i trä*, som behandlar framväxten av den förindustriella svenska trästaden. Syftet var primärt att "visa att även trästaden rymmer en arkitektur av god halt". Detta var ett eftersatt kunskapsområde och den urbana trähusbebyggelsen hade inte uppmärksamats i någon större omfattning tidigare. Men Rentzhog avhandlade inte enklare trähus eller industrialismens byggnader, utan "de stora handelsgårdarna i trästädernas centrala delar".⁴⁸ Avhandlingens undersökning inriktade sig på klassiskt konsthistoriskt vis framförallt på fasader och arkitekturuttryck. Det som är intressant i detta sammanhang, är att Rentzhog i den andra upplagan av *Stad i trä* formulerar syftet lite annorlunda: "i första hand ett försök att samla det vetande som behövdes för att debatten om trästädernas kulturhistoriska värde skulle få verklighetsunderlag."⁴⁹

Inom det redan omnämnda tvärvetenskapliga projektet "Den nordiska trästaden" blev just träbebyggelsen en angelägenhet inom flera discipliner. De många delprojekten och rapporterna behandlade olika aspekter av träkonstruktioner, bebyggelsehistoria och tolkningsfrågor. Projektet gav således också publicitet kring de saneringsdömda landshövdingehusområdena i Göteborg, däribland stadsdelen Haga. Rapporten *Förfall och återanvändning. Om sekelskiftets arbe-*

tarbostäder av plankonstruktion av Torbjörn Almquist, Jan Lisinski och Lena Simonsson, behandlade särskilt arbetarbostäder. I denna görs några intressanta omedvetna språng och sammankopplingar. Författarna beklagar först den saneringsvåg som har drabbat framförallt "den stora massan 'grå', kulturhistoriskt ointressanta, bostadshus som hyst människor av under- och medelklass [...]"⁵⁰, ett faktum som länkas vidare till påståendet att "intresset för arbetarkulturen [...] hittills varit praktiskt taget obefintlig hos planerare, kommunalmän och kulturhistoriker."⁵¹ Från att ha uppgivit hur den "grå" bebyggelsemassan hyste "människor av *under- och medelklass*" övergår framställningen alltså till att benämna densamma såsom enbart relaterad till "*arbetarkulturen*".⁵² Med denna glidning länkas således arbetaren just till "den stora massan 'grå', kulturhistoriskt ointressanta, bostadshus", men också – och inom ramen för det övergripande projektets tema – till konstruktionsmaterialet trä.

Denna översiktliga genomgång kan illustrera hur 'arbetarbostad i trähus' kom att framstå som en allt mer självklar förståelse av industrialismens folkliga stadsbebyggelse. Detta åstadkoms genom flera olika diskursiva förskjutningar, av vilka inte alla behöver betraktas som avsiktliga. Iakttagelser och noteringar av detta slag, av hur utsagor mutar in ett kunskapsobjekt, utgör inom ramen för en foucauldiansk diskursanalys den grundläggande metoden för att ringa in hur verkligheten förstås, hanteras och konstrueras – och hur den förändras. Här finns inga på förhand givna strukturer eller hierarkier utifrån vilka utsagans vikt kan mätas. Detta perspektiv för då med sig ett visst mått av dekonstruktion för att centrala utsagor skall kunna identifieras.

Ytterligare en reflektion kan göras. Denna artikel har kunnat presentera vissa av de av mönster som kunskapsbildningen antog under ett drygt decennium under 1900-talet. Inom ramen för ett praktiskt bevarandearbete kunde dessa kunskapsmönster styra tolkningen av bebyggelsens historiska dimension, och därigenom påverka det konkreta bevarandearbetets överväganden och beslut. Tolkningen av Haga som 'Göteborgs äldsta arbetarstadsdel' utgjorde inte bara en problematisk homogenisering av

stadsdelens socialt och fysiskt brokiga förflutna, utan medverkade till att en stor del av Hagas samtida heterogenitet försvann, såsom exempelvis industrier, verksamhetslokaler och höga bostadshus i sten. Istället prioriterade bevarandearbetet Hagas två- och trevånings bostadshus i trä, och landshövdingehus. Detta blev dagens Haga: lyckligen räddat undan grävskoporna och idag en vital del av Göteborgs innerstad, men bevarat utifrån 1970-talets föreställning om Haga som en plats för 'arbetarbostäder i trähus'.

INGRID MARTINS HOLMBERG, Fil.dr, disputerade 2006 med avhandlingen *På stadens yta: Om historiseringen av Haga*. Är sedan 2007 lektor i Byggd miljö vid Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på *byggd miljö som kulturarv*, och då särskilt de epistemologiska villkoren för en utökad bebyggelsehistoria och *kulturarvsprocesser*.

ingrid.holmberg@conservation.gu.se
Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet
Box 130
405 30 Göteborg

Noter

- 1 Brunnström 1976.
- 2 Johansson 1997.
- 3 Schönbeck 1994, Johansson 1997, Stahre 1999, Dunér 2000, Zintchenko 2003.
- 4 Detta fenomen har uppmärksamrats inom urbanforskningen i termer av gentrifiering, se Holmberg 1992, Smith & Williams 1986.
- 5 I Foucaults termer skulle den typ av undersökning som här företas kunna betecknas som en "arkeologi" som blottlägger hur kunskapsobjekt etableras efter specifika kunskaps- och bildningsregler. Foucault 1972.
- 6 Jfr Stahre 1992:2, Dunér 2000:126. Se vidare Mats Franzéns förord till den svenska översättningen 2005.
- 7 Bergman & Mannheimer 1974:331.
- 8 Ulväng 2004:37, Åman 2000:204–207f., jfr Wadell 1996:12. Redogörelsen bygger på Åman 2000 där inget annat anges.
- 9 Åman 2000:210f.
- 10 Ulväng 2004:40.
- 11 Stahre 1999:225; Hammarström & Hall 1981:5.
- 12 Metod och perspektiv var inspirerat av den s.k. Chicagoskolans urbanekologi (och delvis biologiska metaforik)

vilket märks i den modell enligt vilken den svenska stadens successiva utvecklingssteg ordnades som weberianska idealtyper: varje stadstyp, t. ex "handelskapitalismens stad", beskrevs som anpassad efter näringsmässiga förhållanden och som grundad en organisk och funktionsbaserad urban balans.

- 13 Åman 2000:212.
- 14 Åman 2000:213.
- 15 Se t. ex. Nilsson 1994.
- 16 Åman 1963.
- 17 Arvastson 1979, jfr Ulväng 2004:40.
- 18 Se Etnologiska institutionen vid Göteborgs universitet (digital källa).
- 19 Ek u.å.
- 20 Se Gustavsson 1982.
- 21 Lönnroth 1970:2, min kursiv.
- 22 Lönnroth 1970:23
- 23 Engelbrektssons skrift bygger på en egen trebetygsuppsats i nordisk och jämförande folklivsforskning vid Lunds universitet, fyra uppsatser med olika författare i etnologi vid Göteborgs universitet, samt en uppsats i sociologi vid Göteborgs universitet.
- 24 Lindahl 1986.
- 25 Lindahl 1968.
- 26 För en översikt över Lindahls rika och mångfacetterade produktion, se Kristensson 2000.
- 27 Åman 2000:212 menar att Konsthögskolan fortsatte det perspektiv som hade etablerats av professor Gregor Paulsson i Uppsala. Jfr Lindahl 1986:274.
- 28 Gardien 1974:20.
- 29 Lindahl 1968.
- 30 *Arkitektur* 1973:5.
- 31 Andersson 1982:75-76.
- 32 Se till exempel Blomé 1978.
- 33 Schönbeck 1994:347.
- 34 *Hagabladet* 1/1973.
- 35 Stycket bygger på muntliga uppgifter av Lars Ågren.
- 36 Ågren 1975:9. Tre kvarter i Haga
- 37 Karlsson 1993a: 284.
- 38 Werne 1982:6.
- 39 Jfr Cornell 1984: 158ff.
- 40 Cornell 1963:46.
- 41 Ibid.
- 42 Muntlig uppgift Schulz 2005.
- 43 Wetterberg 1992:10; Schönbeck 1994. För en översikt, se också Åman 2000.
- 44 Holmberg 2006.
- 45 Det speciella med de s.k. landshövdingehusen var att de var tillkomna ur ett undantag från den lokala byggnadsstadgan som föreskrev att trähusen endast fick byggas upp till två våningars höjd. Namnet kommer av att landshövdingen själv lär ha medgivit att två våningars trähus fick byggas ovanpå en bottenvåning i sten.
- 46 Se t.ex. Larsson & Schulz 1972:128.
- 47 Cornell 1984:158f.
- 48 Rentzhog 1967: 8.
- 49 Rentzhog 1986:II.
- 50 Almquist, Lisinski & Simonsson 1972:3.
- 51 Ibid.
- 52 Ibid., min kursiv.

Käll- och litteraturförteckning

Muntliga källor

- Schulz, Solweig, professor, Chalmers tekniska högskola: 2002-12-17; 2005-02-15.
 Ågren, Lars, professor em., Chalmers tekniska högskola: 2000-03-II.

Otryckta källor

- Assmundson, Lennart, 1977, "Haga som helhet, planering för en bevarad stadsdel", examensarbete, Göteborg, Chalmers tekniska högskola.
 Ek, Sven B., u.å, "The Department of Ethnology Göteborgs Universitet" (opubl.).
 Garpenfeldt, Britt & Helena Jacobsson, 1970, "Upprustning av Haga. Ett saneringsalternativ", examensarbete, Göteborg: Chalmers tekniska högskola, Institutionen för stadsbyggnad.
 Hagabladet 1973:1, Hagagruppen
 Lönnroth, Gudrun, 1970, "Bebyggelse, invånare och liv i Haga år 1875. Ett försök till rekonstruktion", uppsats i folklivsforskning, Göteborgs universitet.

Digital källa

- Etnologiska institutionen vid Göteborgs universitet, Internet: <http://hum.gu.se/institutioner/etnologi/forskning/> (2005-05-23).

Tryckta källor och litteratur

- Alexander, Christopher, 1967, "A city is not a tree", *Arkitekt-tidningen*, 3.
 Almquist, Torbjörn, Jan Lisinski & Lena Simonsson, 1972, *Förfall och återanvändning. Om sekelskiftets arbetarbostäder av plankonstruktion* (Den Nordiska Trästadens, 13), Stockholm.
 Andersson, Birgitta, 1975, *Idealbostad eller nödbostad? Det moderna flerfamiljshusets arkitekturutveckling, studerad i Göteborg*, diss., Göteborg, Chalmers tekniska högskola.
 Andersson, Birgitta, 1982, "Utan historia är vi ingenting", *Människan står i tur. Sjutton uppsatser, en dikt och en bibliografi tillägnade Elias Cornell*, utg. Finn Werne, Göteborg, Chalmers tekniska högskola.
Arkitektur 1973:5.
Arkitektur 1977:8, temanummer "Haga".
 Arvastson, Gösta, 1977, *Skånska prästgårdar. En etnologisk studie av byggnadsskickets förändring 1680-1824*, Lund, Liber.
 Arvastson, Gösta, 1979, "Kommentar", *Kulturell kommunikation. Föreläsningar och diskussionsinlägg vid 21: a Nordiska etnologkonferensen i Hemse, Gotland 12-15 juni 1978*, utg. Nils-Arvid Bringéus & Göran Rosander, Lund, Signum.
 Bergman, Bo & Otto Mannheim, 1974, "Det samhälleliga rummet. Ett samtal med Henri Lefebvre", *Ord & Bild* 1974:6.

- Blomé, Börje, 1978, "Svar", *Arkitektur* 1978:5.
- Bostadssociala utredningen, SOU 1947:26, se *Slutbetänkande*.
- Brunnström, Lars (red.), 1976, *Ombyggnad och restaurering av äldre byggnader och miljöer. En bok om ombyggnad och restaurering av äldre byggnader och miljöer med utgångspunkt från en konferens med samma namn hållen i Umeå 7-9 februari 1974*. Uppsala, Studieförlaget.
- Cornell, Elias, 1963, "Arkitekturpromenad", *En bok om Göteborg*, utg. Kjell Hjern. Stockholm, Gebers.
- Cornell, Elias, 1984, *Rivningsraseriets rötter*, Stockholm, Nordstedts.
- Cullen, Gordon, 1961, *Townscape*, London, Architectural Press.
- Dunér, Mårten, 2000, *När man bevarade Lund: Bevarande och modernitet i 1970-talets stadsbyggnadsdebatt*, Lund, Lunds tekniska högskola, Inst. för arkitektur.
- Engelbrektsson, Nanne, 1982, *Landala. Stadsdel och livsform som försvann*, Göteborg, Etnologiska föreningen för Västsverige.
- Folkesdotter, Gärd, 1974, *Stadskärnans behandling under 20 år*, Stockholm, Statens råd för byggnadsforskning.
- Franzén, Mats, 2005, "Inledning av Mats Franzén", Jane Jacobs, *Den amerikanska storstadens liv och förfall*, Göteborg, Daidalos.
- Foucault, Michel, 1972, *Vetandets arkeologi*, Staffanstorps, Cavefors.
- Gejvall-Seger, Birgit, 1954, *1800-talets Stockholmsbostad. En studie över den borgerliga bostadens planlösning i hyreshusen*, diss., Stockholm, Stockholms högskola.
- Grandien, Bo, 1974, "Svensk monumentvård under 100 år. Några anteckningar", *Fataburen* 1974, Nordiska museets och Skansens Årsbok.
- Gustavsson, Anders, 1982, *Några forskningstrender inom nordisk etnologi och folkloristik under 1970-talet*, Lund, Signum.
- Hammarström Ingrid & Thomas Hall, 1981, *Perspektiv på svensk Stad. Staden som forskningsobjekt 1950-1980, En skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren*, Stockholm, Akademilitteratur.
- Holmberg, Ingrid, 1992, "Städernas förvandling. Om gentrifieringens teori och praktik", *Tvärnsnitt* 1992:2, s. 64-76.
- Holmberg, Ingrid Martins, 2006, *På stadens yta. Om historiseringen av Haga*, diss., Göteborg, Makadam förlag.
- Holmdahl, Birgitta, 1988, *Att förnya på Lindholmens villkor. Ett experiment med självbyggeri vid ombyggnad*, Göteborg, Chalmers tekniska högskola.
- Hurtig, Eva, 1981, *En vill bo där en é känd. Varsam ombyggnad efter gamla människors behov*, medarbetare Jan Paulsson & Solveig Schulz, Stockholm, Statens råd för byggnadsforskning.
- Jacobs, Jane, 1961, *The death and life of great American cities*, New York, Random House.
- Johansson, Bengt O.H., 1997, *Den stora stadsomvandlingen. Erfarenheter från ett kulturmord*, Stockholm, Fritze.
- Johansson, Bengt O.H., Fredrik von Platen & Sören Thurell, 1970, *Staden i retur. Om stenstadens förfall och återanvändning*, Stockholm, Geber.
- Karlsson, Sten O., 1993, *Arbetsfamiljen och Det Nya Hemmet. Om bostadshygienism och klasskultur i mellankrigstidens Göteborg*, diss., Symposion Graduale, Stockholm/ Stehag, Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Kristensson, Hjärdís (red.), 2000, *Bibliografi Göran Lindahl. Böcker, tidskrifter och dagspress 1947-2000 samt fotografier*, Stockholm, Byggförlaget.
- Larsson, Ursula & Solveig Schultz, 1972, "Befolkningen vänder sig snabbt vid nya lägenheter", *Ord & Bild* 1972.
- Larsson, Ursula & Gudrun Lönnroth, 1972, *Landskövdingehuset och trähus i Göteborg (Den nordiska trästaden 28)*, Stockholm.
- Larsson, Ursula, 1973, *Landskövdingehuset i Göteborg. En studie i klassboställning*, diss., Göteborg, Chalmers Tekniska Högskola.
- Liedgren, Rut, 1961, *Så bodde vi*, Stockholm, Nordiska museet.
- Lindahl, Göran, 1968, "Svar till Börje Blomé", *Arkitektur* 1968:5.
- Lindahl, Göran, 1968, "Saneringsfrågan. En kritisk översikt", *Stadsvård. Föredrag hållna vid Svenska kommunaltekniska föreningens kurs i Stockholm den 8-9 oktober 1968*, Stockholm.
- Lindahl, Göran, 1986, "Konstakademiens byggnadsskola", *De sköna konsternas akademi. Konstakademin 250 år*, utg. Karin Lindegren, Göran Söderström & Rolf Söderberg, Stockholm, Allmänna förlaget.
- Lundgren, M., 1975, "Tre Hagakvarter i AMS-bekostad undersökning. Hur vill ni bo i Haga?", *Arbetet* 1975-02-10.
- Lynch, Kevin, 1960, *The image of the city*, Cambridge, Mass., M.I.T. Press. & Harvard Univ. Press.
- Mumford, Lewis, 1938, *The culture of cities*, London, Secker & Warburg.
- Nilsson, Lars (red.), 1994 *Swedish bibliography of urban history. A selection of books and articles published up to 1992*, Stockholm, Stads- och kommunhistoriska institutet.
- Ord & Bild* 1974:6, temanummer "Staden".
- Paulsson, Gregor, 1950, *Svensk Stad. Liv och stil i svenska städer under 1800-talet, del 1*, Stockholm, Bonnier.
- Rentzhog, Sten, 1967, andra upplagan 1986, *Stad i trä. Ett skede i den svenska småstadens byggnadshistoria*, diss., Stockholm, Nordiska museet.
- Schultz, Solveig, 1988, "Argument i den Göteborgska stadsförnyelsedebatten", *Arkitekturmuseets Årsbok 1988*, Stockholm, Arkitekturmuseet.
- Schönbeck, Boris, 1994, *Stad i förvandling. Uppbyggnads-epoker och rivningar i svenska städer från industrialismens början till idag*, Stockholm, Statens råd för byggnadsforskning.
- Slutbetänkande, del 2. Saneringen av stadssambällenas bebyggelse. Organisationen av läne- och bidragsverksamheten för bostadsändamål (SOU 1947:26)*, Stockholm.
- Smith, Neil & Williams, Peter (red.), 1986, *Gentrification of the city*, London, Routledge
- Stahre, Ulf, 1999, *Den alternativa staden. Stockholms stadsomvandling och byalagsrörelsen*, diss., Stockholm, Stockholmia.
- Tre kvarter i Haga: Ett projekt utfört vid Sektionen för arkitektur*, Göteborg, Chalmers tekniska högskola, Sektionen för arkitektur, 1975.
- Ulväng, Göran, 2004, *Hus och gård i förändring: Uppländska herrgårdar, boställen och bondgårdar under 1700-*

- och 1800-talens agrara revolution, diss., Uppsala universitet, Hedemora, Gidlund.
- Wadell, Maj-Britt, 1996, "Det konstvetenskapliga ämnets bakgrund vid Göteborgs universitet fram till 1996", Konst- och bildvetenskap, Göteborgs universitet, Institutionen för arkitektur.
- Werne, Finn (red.), 1982, *Människan står i tur: Sjutton uppsatser, en dikt och en bibliografi tillägnade Elias Cornell*, Göteborg, Chalmers tekniska högskola, Sektionen för arkitektur.
- Wetterberg, Ola, 1992, *Monument och miljö: Perspektiv på det tidiga 1900-talets byggnadsvård i Sverige*, diss., Göteborg, Chalmers tekniska högskola, Institutionen för arkitekturhistoria.
- Zintchenko, Lennart, 2003, *Stadens tidsbilder. Om minnen, erfarenheter och förväntningar utifrån stadens omvandlingar i Sverige 1880–1990*, diss., Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Ågren, Lars, 1975, "Vad gäller frågan", *Tre kvarter i Haga. Ett projekt utfört vid Sektionen för arkitektur*.
- Åman, Anders, 1963, "Den skymda utsikten", *Svenska Dagbladet* 1963-02-21.
- Åman, Anders, 2000, "Före och efter 1970. Från konsthistoria till konstvetenskap", 8 kapitel om *konsthistoriens historia i Sverige*, utg. Britt-Inger Johansson & Hans Pettersson, Stockholm, Raster.

History of built environments as a means to an end

Relations between knowledge production and revaluation of urban historic centres

by Ingrid Martins Holmberg

Summary

Preservation issues became truly airborne in Sweden during the 1970s, with special emphasis on historic towns and cities. A broad-based opposition emerged against the ongoing demolitions. Whereas the prevailing modernist ideology of urban planning had looked on historic urban centres as candidates for renewal, the new body of opinion redefined them from "old and ugly" to "old and nice". The article relates this value shift to the emergence of the scientific basis from which preservation interests could derive support, and accordingly it examines the knowledge production of higher education establishments concerning history of built environments. It was the academic abode of this knowledge production which enabled it to achieve such a tremendous impact, fuelled by rapidly swelling numbers of students and academics.

The first part of the article plots the emergence within several fields at Swedish universi-

ties and colleges of interest in the urban vernacular built environments of the industrial period: in the reception of international urban planning theory, in the disciplines of art history and ethnology and in the professional education of architects. The review of research and teaching indicates manifest similarities between different disciplines and educational establishments, but also partly disparate incentives for upgrading the urban vernacular built environments of the industrial period. The article ends by discussing how knowledge production on the one hand made possible new perspectives, values and actions, but on the other helped to define frames for and ossify a new object of knowledge, this latter point being instanced with the way in which revaluation of the Haga district of Göteborg (Gothenburg) confined the object of knowledge to "worker housing in wooden buildings".

Keywords: Preservation movement, 1970's, History of built environments, Discursive formation, Urban vernacular built environments of the industrial period